

Bronnen

- Archief van de gemeente Zeist
- Archief van notaris G. van Steijn van Hensbroek; R.A.U.
- Archief van notaris G.H. Stevens; Gemeentearchief Utrecht
- Mr.dr. V.A.M. van der Burg, Het huis 'Hoog en Beek en Royen' te Zeist. *Seijst*. Nr. 2 (1991) p. 31-37
- J. Meerdink, 'Beek en Royen'. *Seijst*. Nr. 4 (1980) p. 73-92; nr. 1 (1981) p. 3-18

HET ZEISTER ZENDINGSGENOOTSCHAP 1793-1993

Dit jaar viert het Zeister Zendingsgenootschap (ZZG), de zendingsorganisatie van de Nederlandse Broedergemeente, haar tweehonderdjarig bestaan. Deze Zeister organisatie heeft in de loop van haar bestaan vanuit Zeist ondersteuning voor het zendingswerk van de Broedergemeente gegeven en vele medewerkers zijn in de loop van twee eeuwen door de zorg van het ZZG naar overzeese gebieden gereisd. In een land als Suriname is "Zeist", dankzij het zendingsgenootschap, een begrip.

De oprichting

Op 28 mei 1793 om 10 uur kwamen in de kleine zaal van het zusterhuis te Zeist 34 broeders bijeen om de statuten te ondertekenen van de 'Broedersociëteit ter Uitbreiding des Evangelium onder de Heidenen'. Al vijf dagen eerder, op 23 mei, hadden zij hier vergaderd en had predikant Christian David Rothe hun de tekst van de statuten voorgelezen en ieder vervolgens tot 28 mei bedenktijd gegeven. Nadat bijna alle broeders (slechts één besloot geen lid te worden) de statuten hadden ondertekend, was daarmee de oprichting van wat nu het Zeister Zendingsgenootschap heet, een feit.

Met de oprichting van de zendingssociëteit was een langgekoesterde wens van de Nederlandse Broedergemeenteleden in vervulling ge-

gaan. De steun aan de zending en het helpen van op doorreis zijnde zendelingen waren van oudsher belangrijke taken van de Nederlandse Herrnhutters. De komst van de Broedergemeente naar dit land staat in direct verband met het zendingswerk: toen de Herrnhutter August Gottlieb Spangenberg in december 1734 te Amsterdam onderhandelingen voerde over het sturen van zendelingen-kolonisten naar Suriname kwam hij in aanraking met personen die de kern van de Nederlandse Broedergemeente zouden vormen. De doopsgezinde predikant Joannes Deknatel verklaarde zich meteen bereid zendelingen onderdak te verschaffen en hun behulpzaam te zijn met het regelen van de overtocht. Ook andere Amsterdammers zetten zich hiervoor in en hun werk bundelden ze in het *Collegium de propaganda fide*. In 1738 of 1739 duikt de naam van dit georganiseerd zendingscollege voor het eerst op, waarvan behalve Deknatel ook Jacob Schellinger, broer van de latere Zeister slotheer, deel uitmaakte. Onder verschillende benamingen bleef deze vereniging op papier tot 1772 bestaan, maar sinds 1750 werd het stil rond haar.¹

Inmiddels was Zeist het centrum voor het werk van de Broedergemeente in Nederland geworden. Zendelingen op reis tussen overzeese zendingsgebieden en de Europese gemeenten reisden via Zeist, vanwaar de overtocht geregeld werd en waar ze van alle inspanningen op adem konden komen, vooraleer de tocht werd voortgezet. Dit praktische werk, dat voorheen door de Amsterdamse zendings-sociëteit werd verricht, was nu door de Zeister Broedergemeente overgenomen. Een andere reden voor het sluimerende bestaan van het genootschap kunnen de conflicten geweest zijn, die in deze jaren bestonden ten aanzien van de financiering van de bouw van de Zeister gemeente. De vermogende broeders, die ongerust waren over het beheer van de door hen verstrekte gelden, waren voor een groot gedeelte dezelfde als de leden van de Amsterdamse sociëteit. Maar ook de Engelse en Amerikaanse zusterorganisaties waren inmiddels opgeheven en het kan zijn dat de Broedergemeente in deze periode weinig belang hechtte aan deze vorm van steunwerving. Herhaaldelijk gingen echter stemmen op om de oude sociëteit nieuw

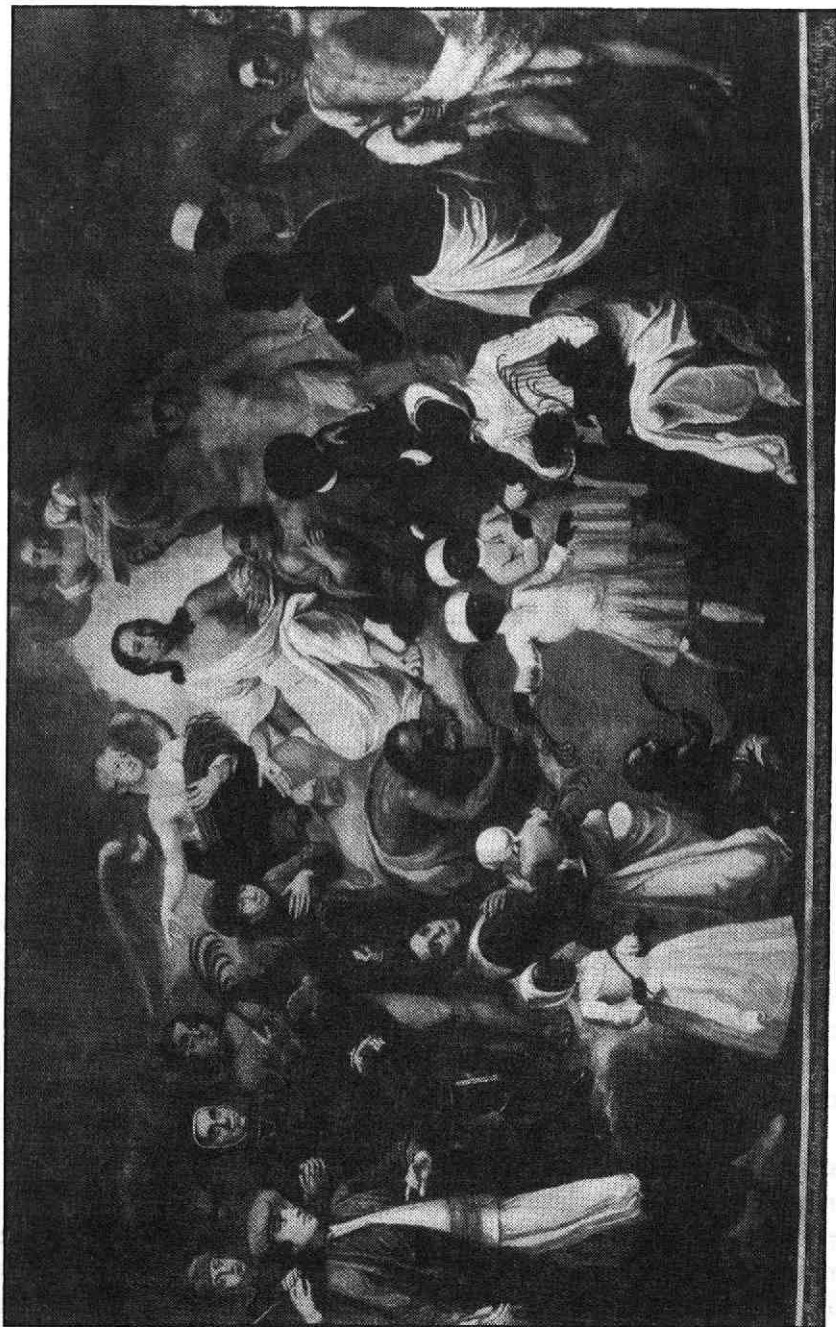
leven in te blazen. Pas in 1792 werden serieuze pogingen ondernomen. In 1788 was het Amerikaanse zendingsgenootschap in Bethlehem heropgericht en in 1792 had de Broedergemeente de zending aan de Kaap, toen nog onder het gezag van de Nederlandse VOC, wederom ter hand genomen. Deze gebeurtenissen waren in Zeist aanleiding om weer aan de stichting van een Nederlands hulpgenootschap te denken. De broeders Erich von Ranzau, archivaris, en Christian David Rothe, predikant, kregen uit Herrnhut de opdracht ontwerp-statuten op te stellen en broeders uit te kiezen, die voor lidmaatschap in aanmerking kwamen.

Op 23 mei 1793 werden de uitgekozen broeders in kennis gesteld van de statuten. Na een bedenktijd van vijf dagen kwamen zij wederom in de kleine zaal bijeen, om de statuten te ondertekenen, waarna de zendingssociëteit haar werk begon.

Doel

Het doel van de sociëteit was het werven van steun voor het zendingswerk van de Broedergemeente. Men omschreef het aldus: 'Ons hoofdoogmerk is eigenlijk, dat wij den Missionarissen in de Coloniën, den Verëenigde Nederlanden toebehoorende, de behulpzaame hand bieden, en voor hun zorgen'.² Ieder lid moest regelmatig 'zijn penningjen bij ... dragen tot de Liefde-gaven, die op zekere bepaalde tijden in de Broeder-Gemeenten ... gegeven worden'. Het sociëteitsbestuur (de 'commissie') beheerde deze gelden en wat verder aan 'geschenken, maakingen of ernissen' binnenkwam. Leden van de sociëteit waren allen lid van de Broedergemeente; personen die geen lid van de Broedergemeente waren, konden als honorair lid zonder stem worden opgenomen.

De steunwerving en informatievoorziening buiten eigen kring beschouwde men van het begin af als zeer belangrijk. Al jaren lang werden onder de Nederlandse vrienden handgeschreven zendingsverslagen rondgestuurd. Ook door middel van gedrukte publikaties probeerde men belangstelling te wekken voor het Herrnhutter zendings-

De eerstelingen. Schilderij door Valentin Heydt, 18e eeuw (Evangelische Broedergemeente)

werk. Een geslaagd voorbeeld hiervan was de Nederlandse vertaling van de geschiedenis van de zending op Groenland door David Cranz, die in 1767 verscheen en dertien jaar later een tweede druk beleefde.³ In 1798 waagde de sociëteit zich aan de uitgave van een eigen tijdschrift: *Berichten van de zendingen der Evangelische Broedergemeente onder de heidenen*, dat men bij de Amsterdamse boekverkooper Johannes Weppelman, honorair lid van de sociëteit, liet drukken. Van dit blad verschenen slechts zes jaargangen; in 1803 staakte men de publicatie. Het publicitaire werk nam men in 1820 weer op met de *Berichten wegens de zendingen der Broedergemeente*, dat een maal per jaar verscheen en de verslagen van de jaarvergaderingen van de zendingssociëteit bevatte. Met ingang van 1935 probeerde men weer meer leven in het tijdschrift te brengen: de titel werd gewijzigd in *Berigten uit de Heidenwereld*, dat voortaan een aantal malen per jaar verscheen.⁴ In 1929 wijzigde men de titel in *Ons Suriname*; tegenwoordig heet de Zeister zendingsperiodiek *Suriname-Zending*.

De Broedergemeente zag de zending als een aan haar toevertrouwd werk dat wel in naam van de Broedergemeente geschiedde, maar dat nooit tot doel had de uitbreiding van een bepaald kerkgenootschap. Het doel was het 'werven van zielen voor het Lam', de uitbreiding van de Kerk van Christus, en dat beschouwden zij als de verantwoordelijkheid van alle christenen. Daarom zocht de Broedergemeente steun voor het zendingswerk ook buiten eigen kring, om zo met vereende krachten het evangelie te verkondigen.

Uit haar midden kozen de sociëteitsleden een bestuur, dat de dagelijkse werkzaamheden moest verrichten. De samenstelling van het eerste bestuur, dat op de middag van de oprichtingsdag werd gekozen, weerspiegelt het internationale karakter van de Broedergemeente. Behalve broeders van Duitse en Nederlandse origine, maakten ook een Letse, Zwitserse, Zweedse en een Deense broeder hiervan deel uit.

Taak

De taak van de Zeister zendingssociëteit was, zoals gezegd, het steunen van het zendingswerk van de Broedergemeente. Het was geen zelfstandig genootschap dat zelf medewerkers uitzond, zendingsposten stichtte of beslissingen nam ten aanzien van het werk ter plaatse. Deze verantwoordelijkheden bleven voorbehouden aan de zendingsdirectie in Duitsland, meestal in Herrnhut gevestigd. Zeist was een hulpgenootschap, dat als belangrijkste taak de fondswerving in Nederland en het beheer over deze gelden had. De zendelingen op hun posten moesten worden voorzien van produkten die ze daar niet konden kopen of zich van hun schamel inkomen niet konden veroorloven. Zo stuurde de sociëteit in 1794 30 pond rooktabak en 30 pond snuiftabak naar de zendelingen aan de Kaap.

De zorg voor de door Zeist trekkende zendelingen kon in de eerste jaren van het bestaan van het genootschap nauwelijks uitgeoefend worden, aangezien de zendelingen door de politieke situatie hier te lande en de oorlogen van die tijd niet via Nederland, maar via Denemarken moesten reizen. Later kon deze taak wel opgenomen worden. De appartementen in het kerkgebouw aan weerszijden van de zaal waren als *Missionslogis* voor de zendelingen bestemd.

In zijn werkzaamheden richtte het genootschap zich in eerste instantie op het zendingswerk in gebieden die onder Nederlands bestuur vielen. Bij de oprichting waren dat de Kaapkolonie, Suriname en Barbice. Aanvankelijk lag de nadruk vooral op zuidelijk Afrika, maar nadat deze kolonie in 1795 door de Engelsen was ingenomen viel de zending aldaar onder de verantwoordelijkheid van de Engelse zendingssociëteit. Sindsdien was Suriname het belangrijkste aandachtsgebied.

Grotere zelfstandigheid

In 1928 onderging het zendingsgenootschap belangrijke veranderingen. Van hulpgenootschap werd zij tot een zelfstandige organi-

satie met eigen verantwoordelijkheid. De situatie na de Eerste Wereldoorlog maakte het voor de zendingsdirectie in Herrnhut steeds moeilijker om aan haar financiële verplichtingen te voldoen. Daarom kreeg het Zeister Zendingsgenootschap - sinds de statutenwijziging van 1898 droeg het deze naam - de financiële verantwoordelijkheid voor de Herrnhutter zending in Suriname.

Bij deze beslissing speelde ook een rol dat men de Surinamezending van de Broedergemeente een meer Nederlands karakter wilde geven. Al jaren vonden de vrienden van de Broedergemeente dat deze te Duits was en dat de zendelingen zich te bescheiden opstelden, vooral tegenover de koloniale regering. Men moest daarbij constateren dat Suriname 'verhollandscht', en dat 'alles wat een Hollandsch stempel draagt ... in Suriname in trek' was. Met steun van protestants Nederland hoopte men daarom te komen tot 'een Hollandsche Herrnhutter-Zending', waarbij Nederlandse medewerkers in Herrnhut zouden worden opgeleid en die vervolgens door Zeist zouden worden uitgezonden.⁵ Het kleine ZZG nam daarmee een grote taak op zich.

Sinds 1928 droeg Zeist dus de verantwoordelijkheid voor het werk in Suriname. Alles gebeurde echter in nauwe samenwerking met het bestuur in Herrnhut. Over de meeste aangelegenheden werd uitvoerig met Herrnhut gecorrespondeerd en de eerste voorzitter van het ZZG na de taakwijziging van 1928 was Hermann Georg Steinberg, die tot die tijd deel had uitgemaakt van het Missionsdirectorium in Herrnhut. Zo was het ZZG dan wel in naam zelfstandig, het werk was onlosmakelijk verbonden met de organisatie van de wereldwijde Broederuniteit.

Per 1 januari 1963 werd de Broedergemeente in Suriname een zelfstandige kerkprovincie, met een eigen bestuur en een eigen synode. Dit betekende dat het ZZG veel van zijn verantwoordelijkheden aan Paramaribo moest afstoten. Sinds die tijd is de belangrijkste taak weer de fondswerving. In de periode dat de Nederlandse regering de ontwikkelingssamenwerking met Suriname stopzette en alleen

incidenteel humanitaire hulp verstrekke, liep een groot deel van deze gelden via Zeist.

Zeist

Aan de bevolking van Zeist ging het werk van het zendingsgenootschap grotendeels ongemerkt voorbij. Toch drukte het zendingswerk van de Broedergemeente in meerdere opzichten een stempel op Zeist. Dat was vooral te merken aan verschillende hoge bezoeken. Bij de viering van het 200-jarige jubileum van de zending in Suriname op 18 september 1935 sprak minister-president Colijn in de Zeister kerkzaal, waarbij hij een overvloed aan statistische gegevens over de feestvierende gemeente uitstortte.⁶ Nog in 1992 brachten drie *granmans*, opperhoofden uit het Bosland van Suriname, een bezoek aan Zeist.

Een kleurrijk schouwspel is het jaarlijks wederkerende zendingfeest, dat in september op het Zusterplein wordt gevierd. Oorspronkelijk waren de zendingfeesten verbonden met de jaarvergaderingen. Het eerste jaarfeest werd al op 9 juli 1794 gehouden. Het middelpunt van de zendingdag is van oudsher een liefdemaal, waarbij tijdens een eenvoudige liturgische maaltijd, bestaande uit broodjes en thee, berichten uit de zending worden voorgelezen en zendelingen verslag doen van hun werk, afgewisseld met het zingen van liederen.

De belangstelling voor de zendingfeesten was in het midden van de vorige eeuw enorm. Bekende predikanten als Nicolaas Beets, Otto Heldring en Isaac da Costa stonden op de sprekerslijst. In 1860 waren er zoveel feestgangers dat tussen de kerkdiensten op het Zusterplein door, toespraken in het Zeister Bos werden gehouden. Een jaar later waren er extra treinen uit Amsterdam en Ermelo gekomen met 200 gasten, die in de tuin van het Broederhuis van eten en drinken werden voorzien. Toen in 1862 het liefdemaal vanwege de overweldigende drukte niet gehouden kon worden en 'het stichtelijke van het feest dreigde af te gaan'⁷ werd naar

andere vormen gezocht. Dit resulteerde in de organisatie van het Christelijk Nationaal Zendingsfeest, waarheen sindsdien een groot deel van de belangstelling kon worden afgebogen.

Tegenwoordig is het zendingsfeest uitgegroeid tot vooral een ontmoetingsdag van de in Nederland woonachtige Surinamers, die vanuit de andere Broedergemeenten in grote getale naar Zeist komen.

Een tastbare herinnering aan de missionaire betekenis van Zeist tenslotte, is het verlengde van het achter het Zusterplein lopende Thielse laantje, dat vanaf de Zinzendorflaan het Slotpark ingaat. Er wordt verhaald dat hier de zendelingen afscheid namen van hun verloofden en vanwege de vele hier vergoten tranen en zuchten zou dit laantje de naam *Seufzerallee* hebben gekregen.⁸

P.M. Peucker

Noten

1. Over de voorgangers van het ZZG zie W. Lütjeharms, *Het philadelpisch-oecumenisch streven der hernhutters in de Nederlanden in de achttiende eeuw* (Zeist 1935) p. 104-124; P.M. Peucker, 'Van Collegium de Propaganda Fide tot Zendingsgenootschap: de oprichting van het ZZG' in: *Suriname-zending* (maart 1993) [in druk].
2. *Vastgestelde regelen der Broeder-Sociëteit in de Verëenigde Nederlanden, ter Uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen* ([Zeist] 1793) p. 6.
3. David Cranz, *Historie van Groenland behelzende eene nauwkeurige beschrijvinge van 's lands ligging, gesteldheid, en natuurlijk zeldzaamheden, ... en in 't bijzonder de verrichtingen der missionarissen van de Broeder-Kerk* 3 dln. (Haarlem-Amsterdam 1767, 2^e dr. Amsterdam 1779). De vertaler was Carl Jacob Beyer.
4. Aart de Groot, 'De eerste Zeister zendingsbladen' in: *Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis van de negentiende eeuw* 27 (sept. 1987) p. 20-32.

5. Verslag van der vergadering van het ZZG, 30 jan 1928, in: *Berichten uit de Heidenwereld* (1928) p. 17-24; ald. p. 18-19.
6. Colijns toespraak is opgenomen in het gedenkboek: *Herdenking 2 eeuwen Suriname zending 1735-1935* ([Zeist, 1935]) p. 69-72.
7. [E.A. Kleinschmidt], 'Geschiedenis van het Zeister Zendingsgenootschap' in: *Berichten uit de Heidenwereld* (1918) p. 136-161; ald. p. 147.
8. *Weeknieuws Evangelische Broedergemeente Zeist* p. 35 (nr. 27, 1986). Toch moet ik bij deze verklaring enkele vraagtekens aantekenen. De meeste uitgezonden zendelingen waren gehuwd. Waren zij nog ongehuwd, dan zorgde het kerkbestuur in overleg met de betroffenen voor een geschikte bruid. Aangezien de meeste zendeligen niet uit Zeist afkomstig waren maar uit de andere, Duitse gemeenten, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat zij - indien al ongehuwd - in Zeist van hun bruid afscheid namen.

ONDER DE SLOPERSHAMER

In de herfst van 1992 werd het woonhuis Oude Postweg 2 in Austerlitz gesloopt.

In 1929 legde de koster van de Hervormde Gemeente van Austerlitz zijn functie neer. De nieuwe koster moest - zo vond de kerkeraad - dichterbij de kerk aan de Woudenbergseweg, nu het Beauforthuis, wonen. De werkzaamheden namen toe en enig toezicht op het gebouw was ook wenselijk. Er was echter in de directe omgeving geen woonhuis te huur.

De president-kerkvoogd, mr. Joachim F. de Beaufort, die op huize Molenbosch in Zeist woonde, stelde voor een deel van de moestuin die bij de pastorie hoorde, te bestemmen als bouwgrond voor een nieuwe kosterwoning. De kerkvoogdij nam dat voorstel over, maar bezat geen middelen om een nieuw huis te bouwen. Vier jaar later bijvoorbeeld was er geen geld om elektriciteit in de kerk aan te leggen.

Natuurlijk wist De Beaufort dat ook wel, vandaar dat hij vervolgens aanbood het huis op zijn kosten te laten bouwen. Niemand kon daar bezwaar tegen maken.